

TANEC S DÉMONY CHŘÍPKY

Za první světovou válkou se rozlézal stín ještě děsivější. Španělská chřipka. V letech 1918–1920 kosila nemocné v květu života: teenagery, vojáky, jimž se vyhnula kulka, novomanžele, matky s kojenci... Zahubila sto milionů lidí, šestkrát více než válka. Od posledního kola tance smrti letos uplyne sto let.

text: Tomáš Čechtický s využitím knihy Haralda Salfellnera – Španělská chřipka: Příběh pandemie z roku 1918
foto: Repro z knihy Harald Salfellner – Španělská chřipka: Příběh pandemie z roku 1918 a Getty Images

Poslední rok první světové války, rok 1918, byl nejkrvavější. Krev neprýštila pouze z válečných zranění, na pitevních stolech neležely jen amputované končetiny. Stále častěji na nich patologové odkrývali plíce

obětí takzvané španělské chřipky. Byla v nich krev z porušených kapilár, pěna, hlen, hnís. Ti lidé ještě nedlouho předtím lapali po dechu, dávali se a sténali, že se topí, že se topí uvnitř... Při edému vyvolaném chřipkovým zápalem plic pa-

cienti skutečně doslova tonuli. Pítvou vyšlo najevo, že jejich plíce zaplavovala zpěněná krev.

Pandemie zasáhla zeměkouli. Indie oplakávala 14 milionů mrtvých, Evropa 2,5 milionu, Spojené státy tři čtvrtě

milionu... Jen několik ostrovů přežilo beze ztrát, například Nová Guinea, Východní Samoa nebo Svátá Helena. Šokující bylo, že neumírali především děti a senioři, graf rozložení mortality podle věku neměl tvar „U“. Bral na sebe

POSÍLOVÁNÍ IMUNITY. Lékaři věřili všelijakým preparátům. Injekci se podvoluje starosta Bostonu Andrews J. Peters, rok 1918.

kontury písmene „W“, přičemž prostřední hrot odrážel úmrtí nemocných v květu života, jak se říkávalo, mezi 15 a 40 roky. Chřipka kosila teenagery, vojáky, kteří se šťastně vrátili z fronty, novomanželské páry, matky s kojenci u prsu... Byly to rodinné tragédie. Do rakví kromě toho putovali lidé fyzicky zdatní, slabí paradoxně přežívali. Pozdější výzkumy ukázaly, že zabýjela „bouře imunitního systému“. Šlo o mimořádně silný podnět a tělo se mu bránilo až příliš masivně. Nemocnému klesl krevní tlak, teplota vyletěla nad 41 °C, došlo k poškození cév a krvácení do prakticky kteréhokoli orgánu.

Krátce řečeno, čím měl pacient kvalitnější imunitu, tím dramatičtější byla její zkázonosná odpověď.

Zlo padající s rosou

Češi ji nazývali „španělka“. Poprvé udeřila zřejmě v Číně, kde ji diplomaté už v roce 1917 popisovali jako plicní mor, jenže morovou bakterii *Pasteurella pestis* nebylo možné u zemědělných prokázat. Lodě rozvážející 140 tisíc smluvních čínských dělníků z britsko-východočínského přístavu Weihaiwei pak rozšířily chorobu do celého světa. Válečná cenzura počátek epidemie zamlžila, noviny v neutrálním Španělsku však mohly refero-

GLOBÁLNÍ NÁKAZA. Jedinou ochranu představovala hygiena včetně roušek. Nosily je i tyto mladé Japonky v kimonech, rok 1918.

vat bez zábran. Označení „španělská nemoc“ se proto rychle ujalo.

Jedinou ochranu představovala dezinfekce a hygiena včetně obličejových masek. Léky neexistovaly, penicilin se uplatnil až na sklonku druhé světové války. Také původce pandemie zobrazila věda až po desítkách let – vyvolával ji virus přenesený z ptáků, stejně jako současnou chřipku ptačí. (Tu způsoboval podtyp viru H5N1, zatímco zmíněnou metlu kmen H1N1.) Vývoj brzdila chybná premisa; od roku 1892 se totiž věřilo, že zlomocné agens skrývá bakterie, kterou objevil poznaňský lékař Richard Pfeiffer. Jenže ouha, epidemiologové nedokázali Pfeifferův bacil u řady pacientů trpících chřipkou prokázat. Platilo to i naopak, pokusná zvířata naočkovaná bacilem neonemocněla. Čas ukázal, že to byl omyl. Slepá ulička vědy.

Mýtů se vyrojilo více než dost. Vrchní inspektor sanitní služby USA přijal zprávu, podle níž německé ponorky vysadily u amerických břehů infikované ryby. Jiní konspirační přísařali, že firma Bayer kontaminovala tabletky aspirinu. Prostí vojáci v zákopech si vyprávěli, že zlo padá na spící s rosou, že chřipku vyvo-

lávají bojové plyny, rozkládající se mrtvoly, ba dokonce patogenní látky vytvořené absencí ženského elementu. Válka pandemii mediálně přebýjela. Fotka reka padajícího v lité řeži je poutavější než nebožtíka na smrtelné posteli. Faktem však zůstává, že virus H1N1 zahubil mezi roky 1918–1920 více lidí než zbraně. Válka připravila o život asi 16 milionů vojáků a civilistů, zatímco španělská chřipka až 100 milionů.

Poslední hodiny života

Lehčí průběh choroby odpovídal klinickému obrazu naší známé chřipky. Postižený se náhle cítil bídě, bolela ho hlava, svaly a klouby. Záhy se dostavila vysoká horečka a často zánět sliznic dýchacích cest s dráždivým kašlem a suchou rýmou. Horečka po dvou až třech dnech obvykle poklesla, ale symptomy nemoci přetrvávaly často celý týden. Tak vypadá současná chřipka, na kterou zabírá například paracetamol snižující horečku, čaj s citronem a medem a bylinné preparáty.

Španělská varianta ovšem po opuštění lůžka většinou recidivovala. Pokud její návrat provázela pneumonie, zápal plic, pacient měl před sebou už jen dny, někdy pouze hodiny života. Vykašlával zpěněné hleny indikující plicní otok, v případě výše uvedeného hemoragického edému plic

ZÁKAZ VSTUPU! Průvodčí v Seattlu brání muži bez roušky ve vstupu do tramvaje. V USA bylo jejich nošení povinné, rok 1918.

dokonce krev. Při současném zánětu pohrudnice (blány, jíž je vystlána hrudní dutina) si stěžoval na bolesti při dýchání, stupňující se k nesnesitelnosti. V polovině takových případů došlo k vnitřním výronům hnisu s fatálními následky. Řada nemocných nicméně skonala na akutní sepsi (selhávání nejrůznějších orgánů, lidově otravu krve) ještě dříve, než se klasický obraz zápalu plic rozvinul. Jejich sliznice a rty nabyly fialového zabarvení, pulz se zrychloval a slábl, krevní tlak klesal. Nešťastníci trpící trýznivou dušností měli zjitřené vědomí, pozorovali pokusy lékařů o záchranu a s hrůzou si uvědomovali, že nastává konec. Přivodila ho srdeční zástava. Necelá polovina pacientů úder španělské chřipky přežila, ani tu však nečekaly růžové vyhlídky. Zatímco zánětlivý proces na jednom místě plic slábl, jinde se mohla rodit další ohniska nákazy.

Tři lékařské zprávy

Pětatřicetiletá služka onemocněla 12. října 1918. Pociťovala mrazení a malátnost, během prvního týdne nemoci krvácela z nosu. Sužovaly ji silné bolesti hlavy a kašel, ale bez hlenů. Až 19. října vykašlala krvavý výmětek a přepadl ji pocit stíněnosti. Při poslechu zjištěn útlum dýchání nad oběma spodními plicními laloky a šelest na celé pravé straně plic. Teplota dosahovala 40 °C, sputum (hlen) se jevilo krvavé, pneumonické. Výmětek obsahoval hnis a jeho množství stoupalo, pacientka hlasitě sténala. Dne 24. října teplota klesla na 37 °C, pulz zeslábl a frekvence dosáhla 128 tepů za minutu. Následně 25. října, tedy třináctý den nemoci, nastala smrt v důsledku srdeční slabosti. Klinická diagnóza: chřipková pneumonie, hnisavá bronchitis haemorrhagica

(krvácivý zánět průdušek).

Čtrnáctiletou dívku přepadl 12. října 1918 záchvat zimnice. Cítila bolest hlavy, očí, v krku a na prsou, trápil ji silný kašel a krvácela z nosu. Stěžovala si, že hůře slyší na pravé ucho. Při nástupu na kliniku 17. října zrychleně

OBĚŤ. Malíř Egon Schiele na smrtelném loži 31. října 1918. Manželka Edith v šestém měsíci těhotenství zemřela tři dny před ním.

dýchala, sténala, zmateně opouštěla lůžko, ale na dotazy odpovídala správně. Její kůže se zbarvila cyanoticky, jazyk a rty měla suché, nosní otvory poskvřnil krvavý sekret. V levém spodním a horním laloku plic se rozvinul útlum, objevilo se šelestivé chrastění. Pulz 140, teplota 40 °C. Již 19. října byla pacientka moribundní (umírala), k exitu došlo den poté.

Lehce nemocný čtyřiatřicetiletý muž ležící v lazaretu onemocněl 24. června 1918 náhlým zvýšením teploty a kašlem, nad pravou plicí shledány vlhké chrastivé zvuky. Dne 1. července došlo k cyanóze, tremoru (třesu) údů a útlumu dýchání nad pravou plicí. Kašel byl bez výmětku. Dne 3. července se objevil otok plic. Registrovali jsme gallop (patologická srdeční frekvence, tzv. cvalový rytmus). V téměř dni nastal exitus.

Zubatá na vývoz

Evropané vnímali „španělku“ jako relativně neškodnou ještě na sklonku léta 1918, ale stovky zaoceánských lodí ji už rozvážely do celého světa. Podle palubních deníků některých z nich lze šíření nákazy doslova vystopovat. Například austral-

některika příštích týdnů tři procenta obyvatel.

Mezitím se v přístavu na cestě z Nového Zélandu do Evropy zastavil britský parník Chepstow Castle určený pro přepravu vojsk. Z 1150 mužů na palubě jich 900 onemocnělo. Koncem srpna, tedy měsíc po prvním kontaktu s virem, bylo ve Freetownu práce neschopno 500 z 600 dělníků sierraleonské uhelné společnosti. Poté zakotvil ve Freetownu novozélandský armádní transportér s více než tisícem vojáků a stočlennou posádkou. Když dorazil 10. září do přístavu Devonport v Tasmánii, bylo 68 mužů mrtvých a dalších devět dokonalo poté.

Na druhém konci světa plul tou dobou americký parník Leviathan z Francie do New Yorku. Mezi námořníky řádil původce chřipky a kapitán pohřbil několik z nich na širém moři. Loď se u amerických břehů dlouho nezdržela. Už 29. září zvedla kotvy a vyrazila s 9 tisíci vojáků na zpáteční cestu do Francie. Proměnila se v plující lazaret se sty a brzy i tisíci těžce nemocných. Na 80 jich skončilo po pohřebním rituálu v moři a po přistání v Brestu 8. října bojovaly se smrtí další dva tisíce mužů. Rovněž na podzim 1918 plul z Ameriky do Southamptonu Olympic, sesterská loď

OBCHOD SE SMRTÍ. Truhláři stačili vyrábět jen bedny bez ozdob. Firma Casket & Co je rozváží po San Franciscu, rok 1918.

HRDINKY ČERVENÉHO KŘÍŽE. Nakládání nemocného do sanitky v Saint Louis v říjnu 1918. Množství dobrovolných sester se nakazilo a zemřelo.

potopeného Titaniku. Z 5194 vojáků na palubě překročil počet chorých během jediného týdne tisícovku, tři sta mužů skonalo. V tak tristních útech lze pokračovat.

Vermut proti chřipce

Metla běsnila bez zábran. Lékaři se shodovali na jedině možné ochraně, úzkostlivě hygieně. V divadlech, biografech a restauracích se muselo větrat. Do stravovacích zařízení si měli hosté nosit vlastní příbory a skleni-

špiněný papírek položí naše hospodyně (i inteligentní) docela klidně na kuchyňský stůl neb kredenc, kam za chvíli přijde chléb a tak dál. Papírový peníz jest zdraví nebezpečná věc, která do kuchyně přichází. Proto na tyto peníze budiž zvláštní přihrádka a po vzetí peněz do rukou si vždy, hospodyně, umyj ruce mýdlem.“

Roušky se ve střední Evropě používaly výjimečně, ve Francii a Švýcarsku častěji (v nemocnici Val-de-Grâce v Paříži

Dusící se pacienti měli zjitřené vědomí, pozorovali pokusy lékařů o záchranu a s hrůzou si uvědomovali, že nastává jejich konec.

ce. V tramvajích se doporučovalo nemluvit nebo jimi raději vůbec nejezdít. Deníky kritizovaly podání ruky; pozdrav prý je třeba omezit na lehký úklon hlavou. Varuje se před půjčováním novin a knih z veřejných knihoven, hotovou tikající bombou jsou papírové peníze. Zakladatel českého interního lékařství Josef Thomayer napsal, že každá ohmataná dvoukorunová bankovka prošla tisíci rukou a jistě ji drželi i nemocní: „A tento za-

i přes oči kvůli možnosti nákazy skrze slzovody), zato američtí hygienici vynucovali jejich používání pod pohrůzkou trestů. Existuje fotografie, na níž zarouškovaný průvodčí v Seattlu brání muži bez masky, aby nastoupil do tramvaje.

Léky proti pandemii chybějí, o to častěji se však přísahá na preparáty dezinfekční. Jakýsi krčař nechává pacienty šňupat práškovou kyselinu boritou, jiný doporučuje vtírat do nosu salicylovou mast či

- ✓ Jsem **samé rajče** (240 g rajčat ve 100 g kečupu)
- ✓ Jsem **bez zahušťovadel a chemických konzervantů**
- ✓ **Skvěle vytékám ze sklenice**
- ✓ Jsem **extra hustý**

inhalovat eukalyptový olej, kreolín nebo kafr. Velké popularity se těší alkoholické nápoje, především rum, grog a koňak. V Anglii je od prosince 1918 whisky na recept a pražský velkoobchod s vínem Černý zasílá při odběru nejméně šedesáti litrů vermut proti chřipce v sudech až domů.

Dobová rodinná tragédie

„Dobrý večer, já jsem ta nová chřipka!“ volá obrovská figura průhledného

vydechla naposledy jejich kuchařka a poté i vychovatelka továrníkových dětí. V téže době oplakával Kaznějov na Plzeňsku smrt čtrnáctileté dcery místního milionáře Hellera. V samotné Plzni doprovázel 27. září smuteční průvod osmdvaacetiletého barytonistu Čeňka Klause, další oběť „španělky“. Klaus byl člen operního souboru Městského divadla. Když pohřební vůz míjel divadelní budovu, z rampy zněla Klausova mi-

Virus zabíjí dodnes

Pandemie španělské chřipky se po roce 1920 rozplynula v obvyklých sezonních epidemiích. Vědci stále netuší, jaké agens ji vyvolalo. Bakterie nazvaná *Bacillus influenzae* poznašského lékaře Richarda Pfeiffera byla omylem a bakteriologové se vydali po nové stopě, virové. Lidský virus chřipky poprvé izolovali roku 1933 a v témž roce ho také přiřkli pandemii z let 1918–1920. Další výzkumy ukázaly, že se rozšířil z Asie přenosem z ptáků, ale kompletní genetickou informaci se podařilo dekodovat až před třinácti lety.

Nová pandemie asijské chřipky vypukla v roce 1957. Lékaři už disponovali širšími znalostmi a léčili ji vakcínami, nemoc přesto zahubila dva miliony lidí. Další náklady různými podtypy viru španělské chřipky H1N1 se dostávají nepravidelně. Roku 1969 udeřila takzvaná hongkongská chřipka (H3N2, přibližně milion mrtvých), v roce 1997 ptačí chřipka (H5N1), v roce 2009 prasečí chřipka (H1N1). Tyto epidemie zabíjejí řádově desetitisíce pacientů.

džina. V ruce drží kladivo, jež dopadá na hlavu brýlatého úředníka. Kreslený vtíp z roku 1918 nese titulek Hepčí! a ilustruje příchod druhé vlny španělské chřipky, té s nejvyšší úmrtností. První proběhla v létě 1918 a byla mírná. Druhá na podzim 1918 dopadla na planetu skutečně jako kladivo a tento symbol ilustroval i její první příznaky. Šlo o náhlé bolesti hlavy nikoli nepodobné porážkovému otřesu mozku.

Český tisk servíroval první sériová úmrtí. Ve své vile v Třebíči onemocněli výrobce obuvi a velkododavatel c. a k. armády Hans Budischowsky a jeho žena. Dne 25. září 1918 oba chorobě podlehl. Pár dní po nich

strovská árie z Dvořákova Jakobína.

V druhé polovině října 1918 mortalita související s chřipkou v Rakousku-Uhersku prudce vzrostla (v Praze až na čtyřnásobek). Z Vídně poslal malíř Egon Schiele matce do Českého Krumlova zoufalý dopis o agonii své ženy: „Včera to bylo osm dní, co Edith onemocněla španělskou chřipkou, a k tomu dostala zápal plic. Také je v šestém měsíci těhotenství. Nemoc je mimořádně těžká a životu nebezpečná; připravují se na nejhorší, protože ji trápí neustálé dýchací potíže.“ Už 28. října 1918 paní Edith na chřipku zemřela a s ní přišlo o život i dítě. Tři dny nato

ROSALIE LOMBARDO. Skonala v Palermu na Mikuláše roku 1920. Nebyly jí ani dva roky. Zoufalí rodiče ji nechali nabalzamovat. Je symbolem konce pandemie.

skolila nákaza také osmdvaacetiletého malíře, génia na počátku kariéry. Dobová rodinná tragédie...

Polibek pro Růženku

Druhá pandemická vlna se naposledy vzepjala v listopadu a prosinci 1918. Opět rdousila hrdla slavných i pomazaných. Přesně 9. listopadu jí v Paříži podlehl básník Guillaume Apollinaire, 27. listopadu ve vojenské nemocnici v Praze dělostřelecký důstojník a malíř Bohumil Kubišta a 10. prosince na zámku Wallsee v Dolních Rakousích císařův vnuk František Karel Rakousko-Toskánský. To jsou jen tři příklady z mnoha. Nemoc ovšem zabíjela i na místech naprosto pustých. Koncem listopadu se zúčastnilo 80 Eskymáků z misie Teller mše na Sewardově poloostrově na Aljašce a 72 z nich záhy po bohoslužbě zemřelo.

Třetí vlna roku 1919 zdecimovala obyvatelstvo až dosud nezamořených ostrovů. Poštovní parník roznesl virus po

Madagaskaru, běsi zachvátili také Island. V jednom jediném dni zesnulo jen v Reykjavíku 600 osob. Veškerý personál lékáren onemocněl a pár zbylých truhlářů stloukajících rakve pracovalo na výrobě alespoň nouzových beden čtyřadvacet hodin denně.

Když hrobníci masu mrtvých pohřbili, zavládl klamný klid, ale v roce 1920 se kola příslovečného danse macabre, tance smrti, roztočila naposled. Opět padala velká jména; odešli zakladatelé americké automobilky John Francis Dodge s bratrem, pařížská revuální hvězda Gaby Deslys, český malíř Jan Autengrub... Všechna ovšem blednou vedle Rosalie Lombardo, která skonala v Palermu na Mikuláše roku 1920. Nebyly jí ani dva roky. Spočívá v kapli sv. Rosalie v tamní kapucínské hrobce. Rodina ji nechala nabalzamovat. Až zadují trouby nebeské burčující k poslednímu soudu, Růženka vstane k novým hrám. To ona je symbolem konce téměř tři roky trvajících hrůz. ❑

Paprsek, který léčí rakovinu prsu po operaci

Onemocnění rakovinou prsu vyžaduje přesný, účinný a přitom šetrný druh léčby.

Protonový paprsek zasahuje místo s maximální přesností, proto dokáže uchránit zdravé tkáně a srdce ležící v okolí ozařovaného místa a znamená minimální riziko vzniku nežádoucích účinků.

Naši pracovníci jsou stále připraveni poskytnout informace o možnostech vaší léčby.

www.ptc.cz

222 999 000

PROTON
THERAPY
CENTER

přesně
proti rakovině